

IN MEMORIAM

ODRODZENIE I REFORMACJA W POLSCE ■ LXV 2021 ■ PL ISSN 0029-8514

Maria Bogucka (1929–2020)

27 października 2020 r. w wieku 91 lat zmarła w swoim mieszkaniu w Warszawie jedna z najwybitniejszych badaczek późnośredniowiecznego i nowożytnego społeczeństwa polskiego, prof. dr hab. Maria Bogucka. Urodzona w stolicy 1 czerwca 1929 r., była córką majora Wojska Polskiego Jana Boguckiego i jego drugiej żony Heleny z Kasprowiczów. Jej rodzice pochodzili z podolskiego ziemiaństwa z okolic Kamieńca Podolskiego. Maria była jedynaczką, miała jedynie przyrodniego brata Tadeusza (ur. 1923), syna Jana Boguckiego i jego pierwszej żony Ireny z Kalinowskich, zmarłej w 1925 r.

Swoje dzieciństwo, które Pani Profesor opisała w autobiograficznej książce pt. *Ludzie z kresów* (Warszawa 2009–2010), spędziła w Warszawie oraz w Grodnie, gdzie Boguccy posiadali drewnianą willę. W zajętej przez Rosjan Grodnie zastała też Marię i jej matkę wojna. Po zarekwirowaniu całego majątku i wobec realnej groźby deportacji na Syberię Helena Bogucka wraz z dziećmi uciekła przez zieloną granicę do Generalnego Gubernatorstwa i wróciła do Warszawy. Rodzina zamieszkała ostatecznie na Pradze, gdzie Maria Bogucka ukończyła gimnazjum Rzeszotarskiej oraz zetknęła się z ruchem oporu. Jako sanitariuszka wzięła też udział w walkach z Niemcami w tej dzielnicy w czasie Powstania Warszawskiego.

W 1948 r. Pani Profesor zdała maturę, a następnie rozpoczęła studia na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. W związku z faktem, że nie należała do PZPR ani ZMP stała się tu obiektem krytyki i szykan, jednak dzięki pomocy prof. Aleksandra Gieysztorą i prof. Tadeusza Manteuffla otrzymała stypendium i statut tzw. aspiranta. W latach 1949–1951 pracowała w gdańskim archiwum, a w 1951 r. obroniła, przygotowaną na seminarium magisterskim prof. Mariana Małowistą, pracę pt. *Analiza kapitału czynnego w górnictwie polskim w XV–XVI wieku*. Mimo wysokiej oceny tego magisterium nie została zatrudniona na Wydziale Historycznym. Natomiast 1 listopada 1953 r.

zaczęła pracować jako asystent w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk. W tejsze placówce naukowej spędziła następne kilkadziesiąt lat (do 2004). Tu też Maria Bogucka osiągnęła kolejne szczeble naukowej kariery. I tak monografia *Gdańskie rzemiosło tekstylne od połowy XVI do połowy XVII wieku* stała się podstawą nadania jej w 1956 r. stopnia doktora, a opublikowana w 1961 r. rozprawa habilitacyjna pt. *Gdańsk jako ośrodek produkcyjny od XIV do połowy XVII wieku* przyczyniła się do uzyskania przez nią stopnia doktora habilitowanego i stanowiska docenta w IH PAN. Dziesięć lat później uzyskała Pani Profesor tytuł profesora nadzwyczajnego (co związane było z jej kolejnym studium, pt. *Handel zagraniczny Gdańska w pierwszej połowie XII wieku*), w 1981 r. zaś – profesora zwyczajnego nauk humanistycznych.

W 1976 r. prof. Maria Bogucka objęła kierownictwo Pracowni Kultury Staropolskiej i Oświecenia IH PAN (później przekształconej w Zakład Dziejów Nowożytnych), którą kierowała przez prawie trzydzieści lat. W latach 1989–1996 była też organizatorem i kierownikiem programu Tempus w tymże instytucie.

Skala zainteresowań badawczych Pani Profesor, autorki ponad 1300 rozpraw, artykułów naukowych i recenzji (w tym kilkudziesięciu książek), z których wiele opublikowano w językach: angielskim, francuskim, niemieckim, powoduje, że niełatwo jest w sposób skrótowy scharakteryzować jej przebogaty dorobek naukowy. Kariere naukową rozpoczęła jako badaczka historii gospodarczej, zwłaszcza produkcji, handlu i obrotu pieniężno-wekslowego w nowożytnym Gdańsku oraz miejsca tego miasta w wymianie bałtyckiej. Doprowadziło to ją do zajęcia się rolą wymiany w dziejach kontynentu europejskiego oraz napisania (wspólnie z Janem Balickim) pierwszej polskojęzycznej historii Holandii.

Kolejnym obszarem zainteresowań prof. Marii Boguckiej stały się metamorfozy struktur społecznych, zwłaszcza mieszczaństwa, w okresie wczesnonowożytnym i ówczesna rola polskich miast w Europie. Zaowocowało to m.in. pracami zawierającymi definicje „stolicy” i „metropolii”, ukazującymi miejsce mieszczaństwa w społeczeństwie staropolskim oraz próbami stworzenia typologii miast. Omawiane zjawiska badaczka rozważała w ogólnoeuropejskim kontekście, a badając ich genezę, cofała się do okresu średniowiecza.

W zakresie studiów nad kulturą Maria Bogucka zapoczątkowała w latach siedemdziesiątych XX w. nowy nurt badawczy, formułując m.in. tematykę gestu jako znaku przynależności do określonej grupy społecznej, spopularyzowała w Polsce problematykę tzw. życia codziennego,

analizowała mentalność społeczną oraz relacje między mężczyznami i kobietami w XVI–XVIII w. Ukoronowaniem jej studiów szczegółowych stało się opracowanie dziejów kultury polskiej w książce *Kultura, naród, trwanie. Dzieje kultury polskiej od zarania po 1989 roku*, wydanej w 2008 r., teoretycznych rozważań zaś – praca *Kategorie i funkcje społeczne kultury w perspektywie historycznej*, opublikowana w 2013 r.

W twórczości naukowej Pani Profesor nie można również pominąć wielu interesujących, popularnonaukowych biografii wybitnych władców i władczyń: Bony Sforzy, Anny Jagiellonki, Kazimierza Jagiellończyka i Marii Stuart. Maria Bogucka wydała też dwa tomy wierszy (*Wiersze wybrane*, 2016 i 2018), jej ostatnia naukowa rozprawa pt. *Mizoginia* ukazała się natomiast w 2018 r.

Pierwsze stypendium zagraniczne do Holandii uzyskała na przełomie 1958 i 1959 r., następnie zaś otrzymała wielokrotnie stypendia do Francji (École des Hautes Études en Sciences Sociales et Maison de Sciences de l'Homme, m.in. w 1961, 1969, 1973, 1976 i 1986). Pracowała również badawczo w Simancas (1972), Sztokholmie (1976), Helsinkach i Turku (1977), Berlinie (1993–1994) oraz Wolfenbüttel (1984, 1992, 1993, 1995).

Niezależnie od ponadprzeciętnego dorobku naukowego dodać wypada, że Pani Profesor należała do najaktywniejszych uczestników krajowego i międzynarodowego życia naukowego. I tak organizując trzy kolejne międzynarodowe Konferencje Bałtyckie (Warszawa 1971, Szczecin 1974, Elbląg 1975), przyczyniła się do powołania do życia Międzynarodowego Stowarzyszenia Mórz Północnych Europy. W latach 1971–1974 (wtedy była sekretarzem Komitetu Organizacyjnego tej struktury) umożliwiło ono m.in. współpracę między historykami NRD i RFN oraz zaowocowało licznymi kontaktami międzynarodowymi. W latach 1974–1994 Pani Profesor była również członkiem Biura Naukowego Międzynarodowego Stowarzyszenia Dziejów Mórz Północnych Europy, a w 1972–1981 przewodniczyła działającej przy Komitecie Nauk Historycznych Komisji Mórz Północnych Europy. W 1988 r. uzyskała członkostwo The Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS) w Wassenaar.

Natomiast od 1976 r. prof. Maria Bogucka była członkiem Międzynarodowej Komisji Dziejów Miast, w tym w latach 1986–1994 jej wiceprezesem, a w okresie 1976–2012 członkiem Komitetu Badań Historycznych PAN. W 1994 r. została też wybrana na kadencję 1994–1996 do Komitetu Badań Naukowych PAN, a w 2006 r. została członkiem Komitetu ds. Etyki przy Prezydium PAN.

Począwszy od 1970 r., Pani Profesor zaczęła też regularnie uczestniczyć w konferencjach europejskich badaczy ekonomii i kultury organizowanych w Prato (m.in. w 1972, 1974, 1977, 1979, 1980, 1981, 1986). Równocześnie występowała z referatami na Wielkich Kongresach Historycznych w Bukareszcie (1980), Stuttgarcie (1985), Madrycie (1990) i Montrealu (1995), na Międzynarodowych Kongresach Historii Gospodarczej (Leningrad 1970, Kopenhaga 1974, Edynburg 1978, Budapeszt 1982, Berno 1986, Leuven 1990, Mediolan 1994), na zjazdach hanzeatyckich (Lipsk 1964, Magdeburg 1965, Schwerin 1970, Frankfurt 1972, Erfurt 1974, Schwerin 1976, Selnin 1978, Stade 1979, Stralsund 1994), na konferencjach (Bellaggio 1977) i zjazdach organizowanych przez Österreichische Kommission für Städtegeschichte (Wiedeń 1974, Salzburg 1978), przez Komisję Polsko-Węgierską (Budapeszt 1974, 1976), Komisję Polsko-Francuską (Auxerre 1978) oraz na wielu sympozjach naukowych (Visby, Münster, Wiedeń, Kotka, Kalmar, Wolfenbüttel, Odense, Bonn, New Haven–Yale, Utrecht, Amsterdam, Berlin). W sumie Pani Profesor zaprezentowała na międzynarodowych kongresach i konferencjach ponad 100 referatów.

Prof. Maria Bogucka wygłosiła również wiele wykładów na europejskich uniwersytetach, m.in. w Rostocku (1963), Kilonii (1973), Kopenhadze (1977), Uppsali (1976), Sztokholmie (1976), Brukseli (1978), Genewie (1985), Lejdzie (1988), Bielefeld (1989), Antwerpii (1993), Brukseli (1993), Leuven (1993), Greifswaldzie (1994) i Gandawie (1996). Przez wiele lat (1994–2010) była także profesorem na Wydziale Filologicznym Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku. Wypromowała czterech doktorów oraz wielu licencjatów i magistrów.

Przez ponad trzydzieści lat (1978–2008) była Pani Profesor redaktorem naczelnym renomowanego czasopisma naukowego „Acta Poloniae Historica”, a w 1957 r. powołała do życia popularny miesięcznik historyczny „Mówią Wieki”, którym kierowała do roku 1976. Z kolei w latach 1978–1981 wydawała czasopismo „Studia Maritima”, a w 1995 r. powołano ją na członka Komitetu Redakcyjnego estońskiego czasopisma naukowego „Vana Tallin”. Dodać można, że począwszy od 1978 r. przez kilkadziesiąt lat wchodziła również w skład Komitetu Redakcyjnego „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej”.

Z kolei w latach 1967–1973 prof. Maria Bogucka była przewodniczącą Komisji Popularyzacji przy Zarządzie Głównym Polskiego Towarzystwa Historycznego, a w okresie 1971–1994 przewodniczącą

Komisji Morskiej przy tymże Zarządzie. Honorowe członkostwo PTH uzyskała w 2003 r.

W 1981 r. została Pani Profesor wybrana na członka Gdańskiego Towarzystwa Naukowego, w 1983 r. – Warszawskiego Towarzystwa Naukowego, w 1990 r. zaś została przyjęta do Stowarzyszenia Literatów Polskich. Równocześnie, w latach 1989–1995 była przewodniczącą Sekcji Naukowej ZAiKS-u, a dużo wcześniej (1973–1979) – członkiem Prezydium i wiceprzewodniczącą Rady Naukowej Towarzystwa Wiedzy Powszechnej.

Od 1972 r. była prof. Maria Bogucka członkiem Rady Naukowej IH PAN (jej wiceprzewodniczącą w 1978–1980), a w 1995 r. została także członkiem Polskiej Akademii Umiejętności. Natomiast w latach 1989–2002 wchodziła w skład Rady Naukowej Instytutu Archeologii i Etnologii PAN.

Wielka aktywność naukowa i organizacyjna Pani Profesor zaowocowała wieloma nagrodami i wyróżnieniami. I tak w 1974 r. otrzymała Złoty Krzyż Zasługi, w 1986 r. – Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski, a w 1992 r. – Krzyż Oficerski Orderu Odrodzenia Polski. Natomiast w 2007 r. Uniwersytet Gdański nadał jej tytuł doktora *honoris causa*. Z kolei w 1999 r. prof. Maria Bogucka otrzymała Nagrodę Premiera RP, w 1996 r. – Nagrodę Fundacji Alfreda Jurzykowskiego w Nowym Jorku, w 1976 i 1999 r. – odznaczenie „Zasłużona Ziemi Gdańskiej”, w 1983 r. – Nagrodę Sekretarza Naukowego PAN, w 1984 r. – Medal Komisji Edukacji Narodowej, w 1985 r. – Nagrodę miesięcznika „Problemy”, w 1986 r. – Dyplom Jubileuszowy PTH, w 1987 r. (wraz z prof. Henrykiem Samsonowiczem) – Nagrodę Naukową Sekretarza Naukowego PAN za książkę *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, w 1987 r. – Nagrodę „Kuriera Polskiego” za książkę: *Dawna Polska* (wyd. 3), w 1988 r. – Nagrodę Sekretarza Naukowego PAN za rozprawę *Dzieje kultury polskiej do 1918 r.*, w 1989 r. – Nagrodę Prezydenta Miasta Gdańska za całokształt twórczości o Gdańsku, w 1989 r. – Nagrodę Klubu Księgarza za biografię *Bona Sforza*, w 1995 r. – Złotą Odznakę „Zasłużony Pracownik Morza”, w 1996 r. – kolejny Medal Komisji Edukacji Narodowej, a w 1997 r. – Medal 400-lecia Warszawy.

Powyższe informacje dowodnie wykazują, że Pani Profesor Maria Bogucka całe swe życie poświęciła nauce. Ceną było to, że nigdy nie zdecydowała się na założenie rodziny. Miała silny i bezkompromisowy charakter, który nie przysparzał jej zbyt wielu przyjaciół. Spowodował też, że przez wiele lat była skonfliktowana z częścią warszawskiego

środowiska historycznego, zwłaszcza z prof. Marianem Małowistem i niektórymi jego uczniami. W 1998 r. Maria Bogucka przeszła na emeryturę; wtedy też nasiliły się jej różne dolegliwości, na które cierpiała od lat dziewięćdziesiątych.

Ostatnie kilka lat jej życia były dlań prawdziwą udręką. Przewlekłe choroby, w tym uraz kręgosłupa, przykuły ją na stałe do łóżka, a ponieważ była osobą samotną, całkowicie uzależniły od sprowadzanych z Ukrainy kolejnych opiekunek. Zmniejszało się też grono osób, które utrzymywały z nią jakiegokolwiek kontakty. Doskwierała jej samotność i poczucie przemijającego czasu.

Samotność w pokoju pełnym książek,
Gdzie zabrakło ludzi.
Niech nikt się nie łudzi,
Że umrze wśród gwaru przyjaciół,
Płaczących że odchodzi

– pisała Maria Bogucka 20 maja 2017 r. w wierszu *Samotność*, w innym swym utworze z 18 marca 2018 r. dodawała:

Leżę samotna pośród ciszy,
Która jak kokon mnie otacza.
Mojego głosu nikt nie słyszy,
Ma beznadziejność mnie przytłacza.
I karze marzyć o młodości. Która odeszła i nie wróci.
Zaklęcia, modły nie pomogą,
Nie poczernieje siwy włos,
Zorana zmarszczką twarz
Nie będzie nigdy znowu młoda.

Mimo takiego odczuwania rzeczywistości Pani Profesor nie załamywała się i aż do połowy 2020 r. starała się nadal pracować naukowo i publikować, zwłaszcza recenzje. Planowała również wydanie drukiem większej pracy poświęconej polskiemu górnictwu solnemu w średnowieczu i początkach epoki nowożytnej. Niestety na realizację tego ostatniego projektu nie starczyło jej sił i czasu. 6 listopada 2020 r. na Cmentarzu Północnym w Warszawie odbył się jej bardzo skromny (z racji pandemii koronawirusa) pogrzeb.

Andrzej Karpiński
Warszawa